

Història

La Guerra Civil a Girona vista des de la Catalunya Nord

J. Víctor Gay

L'estiu de 1936 va tenir un sentit molt especial per a la societat francesa. D'una banda, en les eleccions legislatives celebrades els mesos d'abril i maig, la majoria va ser per al Front Popular d'esquerra —bàsicament integrat per socialistes i comunistes— amb Lleó Blum com a president del Consell de Ministres, i de l'altra, l'aprovació —el 26 de juny— d'una llei veritablement revolucionària que suposava una gran millora salarial, setmana de 40 hores de treball i dotze dies de vacances pagades. «L'estiu de 1936 fou el primer en el qual van gaudir de vacances pagades una àmplia franja de la societat francesa. Als Pirineus Orientals van desembarcar pocs "turistes roigs", però els obrers del departament van omplir les platges».(1) El que entenem com a Catalunya Nord es correspon en l'Administració territorial francesa al departament dels PO; segons el cens de 1936 tenia 233.347 habitants (56,3 per km²). La capital, Perpinyà, amb 72.207 acollia el 30,9 de la població departamental, de la qual els estrangers eren 42.649, més del 18% de la població total: «La majoria són pagesos d'origen espanyol, quasi tots catalans, amb un paper essencial en l'economia agrícola del departament».(2)

L'església de Sant Pere de Figueres, després de ser malmesa el juliol de 1936. La fotografia correspon a l'acte de desgreuge poc després del final de la Guerra Civil.

El 20 de juliol de 1936 el diari de Perpinyà *L'Indépendant* ja havia enviat a Girona un dels seus millors periodistes

El departament dels PO

En l'ordre polític els PO era un departament totalment d'esquerres. Els seus tres diputats a l'Assemblea Nacional eren el socialista Joseph Parayre pel districte de Ceret, el socialista dissident Joseph Rous pel districte de Prada del Conflent i François Delcos, pel districte de Perpinyà. El 1935, per primera vegada en la seva història, la capital del Rosselló tenia un alcalde també socialista, Jean Payra, amb el suport del poderós Partit Comunista Francès.

Aquesta situació social i política a la Catalunya Nord no suposava en absolut que la dreta no tingués un pes específic important, tot al contrari, precisament a causa de l'estructura econòmica, sota control de grans famílies de propietaris agrícoles i sectors derivats, com el vinícola, destil·lats i empreses auxiliars. L'activitat industrial era minsa: «El fum de les fàbriques poques vegades porta les boires al cel blau dels PO. La poesia realista de les grans xemeneies i el traçat geomètric dels edificis industrials no alteren la suavitat de les vinyes familiars i els horts intensius del departament». (3) Una burgesia poderosa no amagava el seu suport a posicions polítiques conservadores que, en els anys posteriors, tingueren ocasió de manifestar-se.

Per als habitants del departament, les comarques de Girona eren proveïdores de mà d'obra barata, menystinguda i que fàcilment era considerada simplement «espanyola». La necessitat d'aquests treballadors es va accentuar després de la catàstrofe humana que patí la Catalunya Nord en el decurs de la Gran Guerra: «es necessitava de nou els espanyols, ja que els PO foren el territori de l'Estat francès que més patí pèrdues humanes, que van superar el 5% de la seva població total». (4)

Georges Brousse, director de *L'Indépendant*, de paisà, a la dreta, a la Jonquera, el febrer de 1939, donant testimoni periodístic de la trobada del general Solchaga (d'esquenes amb boina i fent la salutació militar) i el general francès Falgade, comandant de la 16a Regió Militar.

És en aquest marc que aquell primer estiu dels dotze *jours de congrés payés*, esclatà el *pronunciamento* (com el qualificà la premsa francesa) al sud de la frontera.

El primer editorial, la primera crònica

El diari de Perpinyà amb projecció al departament i també en el de l'Aude (Narbona i Carcasona) era *L'Indépendant*. Encara que actualment està integrat en un grup de comunicació que inclou el respectable *Le Monde* i el potent rotatiu de Montpeller, *Midi Libre*, fins fa una desena d'anys era propietat de dues famílies d'aquella burgesia rossellonesa, els Brousse i els Chichet. Els primers van ser els pares fundadors del diari, clarament conservador i per tant poc amic de les que eren considerades aventures polítiques dels fronts populars espanyol i francès d'aquells anys trenta.

Només dos dies després del fracàs dels militars a Catalunya, el 21 de juliol, el diari, en un editorial signat pel seu cap de redacció, Charles-Emmanuel Brousse, escrivia, entre

altres coses: «Respecte dels esdeveniments a Espanya en podem concloure que, quan el govern no pot o no vol mantenir l'ordre, quan el lliure joc de la democràcia és falsejat i l'Estat paralytitzat per forces irresponsables, el poble acaba per cercar fora de la legalitat les garanties indispensables per a la pau social i la seguretat individual». (5)

El dilluns 20 el rotatiu ja havia enviat a Girona un dels seus periodistes que tenia els millors contactes amb els partits d'esquerra. Es tractava de François Francis, que havia col·laborat amb l'intent d'invasió de Francesc Macià, des de Prats de Molló, el 1926. Després dels fets d'octubre de 1934, havia acollit exiliats catalans a Perpinyà i era el corresponçal del diari republicà *La Publicitat* i col·laborador habitual del setmanari *L'Eveil Catalan*. La República espanyola l'havia distingit amb l'Ordre Nacional, amb el grau d'oficial.

Podem considerar la seva crònica, publicada el 22 de juliol, la primera sobre els fets de juliol de 1936 a Girona que es va publicar en un diari estranger, o almenys en llengua francesa.

Girona, juliol de 1936: primera crònica des de l'estranger

D'ençà de l'esclat del moviment pretorià que en certs punts està sagnant Espanya, ja no es ballen sardanes a Catalunya, tot es resumeix en barricades, revòlvers, mausers i remingtons.

En lloc dels Jocs Olímpics de Barcelona,(1) hi tenim el gran joc del Front Popular. Socialistes, sindicalistes i anarquistes es mobilitzen fidels a la fe cívica i aquest foc que els envolta es comunica automàticament a les esglésies, els convents i les cases particulars dels feixistes coneguts i vindicats.

Les notícies procedents de l'altra banda dels Pirineus ens arriben ja sigui enaltides, ja sigui minimitzades. Hem volgut recollir sobre el terreny els elements que ens permetin donar resposta a la pregunta que, en aquests moments, es planteja tota la premsa: Què està passant a Espanya?

No aneu més lluny

A la Jonquera el visat dels passaports no suposa cap problema. Però, a Figueres ja tenim el primer.

«No us puc deixar anar més lluny», ens diu el funcionari de torn. «A Girona les esglésies i els convents cremen», afegeix. Ens facilita un salconduit per al nostre retorn a França.

Això no és pas el que hem vingut a fer aquí. Per un camí que ens obliga a fer més d'una marrada, arribem a Girona. Els controls se succeeixen. Sortosament les amistats fetes entre els exiliats catalans a Perpinyà, després dels fets d'octubre de 1934, ens permeten anar avançant de control en control i sempre sota l'amenaça dels mausers arribem a la ciutat i verificar els esdeveniments d'aquests darrers dies.

El Front Popular domina la situació. Arribem just en el moment que la guarnició militar, rebutjant les ordres sedicioses dels seus comandaments, decideix fer causa comuna amb el poble. Els carrers són plens de rumors i crits d'alegria: «Visca el Front Popular! Mort al feixisme!».

L'església del Mercadal, el convent de les Bernardes, també el dels dominics, la central lletera creada per un alcalde de dretes, i certs domicilis particulars han estat assaltats i el seu mobiliari llençat al carrer i cremat públicament.

És un espectacle punyent veure les imatges dels sants mig cremades, tant li fa que siguin de pedra o de fusta, algunes de les qual d'un valor artístic evident.

El poble, per no ser acusat de pillatge, ha agafat objectes de culte i els ha esmicolat i n'ha llençat al riu el que en resta.

Visita al governador

Ens cal fer una visita al Governador de la Província. Ens rep sense problemes i ens acull amb gran cordialitat.

El senyor Oliva(2) ens manifesta la seva tristor davant la crisi que pateix la República en aquestes darreres hores. Està satisfet davant el fracàs de la revolta militar, amb un mínim de pèrdua de vides humanes.

Ens assabentem per ell que en el decurs del diumenge 19 al dilluns 20 s'han intercanviat trets entre la tropa i militants del Front Popular.

Un home de 74 anys, pertanyent a una formació de dreta, s'havia fet fort a casa seva, armat amb un mosquetó i havia disparat contra membres d'esquerra, fins que fou abatut.(3)

El Governador ens lliura un nou salconduit. El text del document es clou amb un: Visca Catalunya! Visca la República!

En el decurs del nostre viatge de retorn ens adonem del valor d'aquell document. Els controls són encara més nombrosos i els rostres i les actituds dels controladors no són precisament de simpatia vers nosaltres.

En apropar-nos a Figueres veiem damunt la ciutat unes altes columnes de fum. En l'accés a la població ens informen que totes les esglésies cremen. Serà la darrera visió que tindrem directament d'aquesta tragèdia espanyola.

Mentre travessem el paisatge familiar del Rosselló, després de les inquietuds viscudes a l'altra banda, m'adono de com n'és de bo el pa de França, que n'és d'agradable la pau francesa i de dolça al nostre cor la llibertat.

François Francis

Publicat al diari *L'Indépendant* de Perpinyà el 22 de juliol de 1936.

Notes

1. Es refereix a les Olimpíades Populares que havien de començar el 19 de juliol a Barcelona, com a resposta als Jocs Olímpics que tenien lloc al Berlín dominat pels nazis.
2. Es tracta d'Amadeu Oliva, que era comissari d'Ordre Públic de la Generalitat a Girona, ja que el càrrec de governador civil s'havia suprimit a les províncies catalanes d'ençà de 1934, en aplicació del l'Estatut republicà.
3. Podria referir-se a Pere Coma i Ysern, considerat el primer *caído* del bàndol «nacional» a Girona. Era un conegut militant carlí que, efectivament, es va fer fort a casa seva, al carrer Heroïnes de Santa Bàrbara, xamfrà amb el de Pascual i Prats. Una fita ho recorda. Era el 20 de juliol de 1936.

La presa de posició dels nord-catalans es polaritzà a les pàgines dues publicacions ideològicament oposades: *L'Eclair* i *Le Petit Méridional*

Amb tot, *L'Indépendant* mantingué en el decurs de tot el conflicte un clar suport a la política de no-intervenció, i progressivament favorable als «nacionals». No fou per casualitat que el 10 de febrer de 1939, quan a la ratlla de la frontera entre la Jonquera i el Portús es trobaren els general nacionalista Solchaga i el governador militar del departament del PO, el general Falgade, entre ambdós militars i cobrint l'esdeveniment per al diari de Perpinyà hi hagués present el director de la publicació, Georges Brousse.(6)

A banda de les informacions del diari, la presa de posició de la societat nord-catalana respecte dels esdeveniments a la península es polaritzà a les pàgines de dues publicacions oposades ideològicament: *L'Eclair*, dretana i fins realista, i *Le Petit Méridional*, republicana i d'esquerres. Un exemple: les edicions respectives del 20 de juliol titularen a tota plana «La contrarevolució espanyola» i «El feixisme contra la República espanyola». Una i altra s'ocuparen ben poc de la situació a Girona, mentre polemitzaven a nivell ideològic en el decurs de tot el conflicte civil. També va ser important el paper de *Le Travailleur Catalan*, portaveu del Partit Comunista Francès, clarament favorable als interessos de la República.

Les inquietants notícies de la Cerdanya

Dels esdeveniments del juliol de 1936 a les comarques de Girona, els que possiblement van tenir un ressò més notable a la Catalunya Nord corresponen als de Cerdanya.

L'especial configuració d'aquell territori, la seva geografia política, perfectament definida com a meitat de França meitat d'Espanya, amb una frontera que mutila territori i famílies, una capitalitat comarcal evident

La redacció del diari *L'Indépendant* de Perpinyà, els anys 30 del darrer segle.

a Puigcerdà, situada en el Principat, o situacions singulars com l'enclavament de Llivia, ja era suficient per provocar una atenció especial a tot plegat, especialment per part dels cerdans francesos.

A més calia afegir la presa del poder per part dels anarquistes, amb el seu cap visible, l'Antonio Martin, el temut *Cojo de Málaga*, que precisament havia residit una bona temporada a França. «El Comitè de Puigcerdà s'atribueix tots els poders en matèria de moneda, ordre públic i economia».(7)

Malgrat que els llibertaris tingueren cura de respectar escrupolosament la ratlla fronterera, les autoritats franceses anunciaren públicament (*L'Indépendant*, 2 d'agost) l'enviament de reforços policials a la zona, concretament 30 gendarmes. Les propietats franceses a la Baixa Cerdanya no patiren cap assalt o espoliació. La bandera tricolor era una garantia més que suficient.

Però determinades violències practicades per anarquistes de la Cerdanya, especialment l'assassinat de 21 ciutadans de Puigcerdà, la nit del 9 de setembre, als afores d'Alp, va donar arguments més que suficients a la dreta francesa per satanitzar la situació

imposada pels anarquistes. Igualment el fet que certs detingut dretans eren alliberats a canvi de rescats, alguns dels qual es pagaven en entitats bancàries de Bourg-Madame (la Guingueta d'Ix) i que es transferissin diners i objectes de valor de dubtosa procedència des de Puigcerdà per part de membres del Comitè, va ser degudament difós per la premsa de la Catalunya Nord, amb els corresponents matisos. Fins els partits d'esquerra francesos que inicialment veien amb una certa simpatia el «paradís dels "anars" en reducció» (*Le Petit Parisien*) no podien donar suport a tanta violència. La prefectura dels PO va tancar oficialment la frontera entre la Portella Blanca i el pic de Dòrria, en el sector de Puigcerdà, el 19 de setembre de 1936. El diari *L'Humanité*, òrgan nacional del Partit Comunista Francès, va ser especialment crític amb els anarquistes de la Cerdanya. Possiblement un presagi dels fets de maig de 1937 a Barcelona.

La Cerdanya francesa esdevingué, especialment els primers mesos del conflicte civil, un espai d'escàpol per a moltes persones en saber que la seva vida corria perill a Catalunya. Igualment, una part dels voluntaris interna-

Efectes del bombardeig franquista a les instal·lacions ferroviàries de Cervera de la Marenda, el 26 de maig de 1938.

cional, molts francesos, que van lluitar en el bàndol republicà van creuar la frontera per Puigcerdà sense problemes. L'ambient polític, a la banda francesa de la comarca, es va mantenir favorable al Govern de la República en el decurs de tota la guerra, però els efectes de l'actuació anarquista van resultar del tot negatius en l'opinió pública nord-catalana, com escriu Louis Blanchon: «Quan els testimonis de la Cerdanya francesa fan memòria del fet de 1936-1937, poques vegades esmenten activitats polítiques. Però evoquen l'evident inquietud que els inspiraven "els de la FAI" de Puigcerdà o les angoixes familiars quan els parents d'Espanya, fugint de la República s'instal·laven a casa seva. L'experiència anarquista de Puigcerdà és evocada com un malson a la vall alta del Segre».(8)

El paper de l'Església

En esclatar el conflicte civil al sud dels Pirineus, aquell estiu de 1936, la diòcesi d'Elna-Perpinyà era regida pel bisbe Bernard. Procedia del presbiteri de Clermond-Ferrand i el 1934 havia succeït al carismàtic prelat monsenyor Carsalade du Pont, tot un referent en les relacions entre les esglésies catalanes del nord i del sud dels Pirineus.

Un dels seus col·laboradors més directes, el canonge Capedet, vicari de la catedral de Sant Joan, el va definir com «un home més aviat conservador, però que va refusar en tot moment comprometre la seva església en un posicionament partidista».

La diòcesi perpinyanesa publicava en aquell moment un setmanari, *La Semaine Religieuse*, que des d'un primer moment va optar per la via de la moderació respecte al que succeïa al sud de la frontera. Però un seguit de fets marcaren unes intervencions del bisbe que, per mor de discretes, són prou significatives.

En primer lloc l'arribada de preveres fugitius de les diòcesis veïnes, especialment de Girona i Urgell. Prèviament al juliol de 1936 una vintena de preveres catalans del Principat ja exercien el seu ministeri a Perpinyà. I segons les dades més fiables recollides pel mateix canonge René Capedet, almenys un centenar de preveres van aconseguir salvar la vida passant als PO.

El rector de la parròquia de Sant Llorenç de Cerdans, a l'Alt Vallespir, anotà en el seu informe anyal corresponent a 1936: «a l'entorn d'uns trenta preveres han creuat la frontera per la nostra parròquia». En els dos anys i mig de durada de la guerra a l'Alt Empordà, com a mínim cinquanta capellans i religiosos van ser atesos a Sant Llorenç.

Les notícies de les violències contra l'Església i els seus ministres no podien deixar indiferents els diocesans de la Catalunya Nord, ni el seu prudent pastor que va protagonitzar o «beneir» accions significatives. L'11 de novembre de 1936, en la celebració de l'armistici de la Gran Guerra en la qual el bisbe havia participat com a sanitari, declarà: «Nosaltres, millor que ningú, hem pogut constatar, des de la nostra frontera del Por-

tús a Puigcerdà, el horrors d'una guerra fratricida i no és pas això el que França desitja i al poble francès li espera una sort molt diferent».

Un més després, el 6 de desembre, mentre el bisbe presidia la diada de l'Acció Catòlica a Amélie-les-Bains, un grup de refugiats catalans cantà el *Virolai*. El setmanari diocesà escriví al respecte: «va ser com un convit a esperar, contra tota esperança, el retorn a la pàtria estimada».

El mes d'abril de 1937 monsenyor Bernard presidia la peregrinació diocesana a Font Romeu i en la seva homilia lamentava l'absència dels fidels de la Cerdanya i dels companys de l'episcopat català.

A l'agost de 1937 s'inaugurà l'enllumenat d'una gran creu que culmina el Calvari, també a Font Romeu, perfectament visible des de gran part de la comarca. El prevere que presidia digué, entre altres coses: «La llum d'aquesta creu és també una esperança invencible per a tots aquells que, a l'altra banda de la frontera tan propera, són víctimes de la Guerra Civil. Invoquem a la Mare de Déu de Font Romeu i també les de Núria i Montserrat».(9)

Però, sens dubte, l'acte més emotiu amb relació al conflicte civil espanyol que va protagonitzar el bisbe de Perpinyà va tenir lloc a pocs metres de les terres de Girona. El mes de juny de 1938 era al Voló per administrar la confirmació als nois i noies d'aquella parròquia. El prelat va anar fins al monument als morts de la Gran Guerra, situat al mateix costat espanyol, del barri dels Límits, però ja en territori francès. I de cares a la Catalunya sud va recitar el *De Profundis*, la pregària pels difunts, «un gest noble amb un sentit més proper a la caritat cristiana que no pas a cap desafiament».(10)

Les autoritats civils franceses, d'acord amb les eclesiàstiques, aconsellaven als preveres catalans que creua-

El juny de 1938, el bisbe de Perpinyà va anar al Voló i, encarat cap a Catalunya, va recitar el *De profundis* per les víctimes de la guerra

ven la frontera el seu trasllat al territori «nacional» o, en el cas de restar a l'hexàgon, eren destinats a diòcesis de l'interior, amb algunes excepcions. A mossèn Albert, organista a Figueres, el van acollir uns familiars residents a Perpinyà; mossèn Domènech, prevere de Puigcerdà, es va encarregar d'un centre d'acollida de mossens fugitius, que el bisbat de Perpinyà va establir; i també s'assenyala en la documentació diocesana la presència d'un altre prevere, sense especificar el nom, del qual es diu que era «cosí d'un florista» de la ciutat.

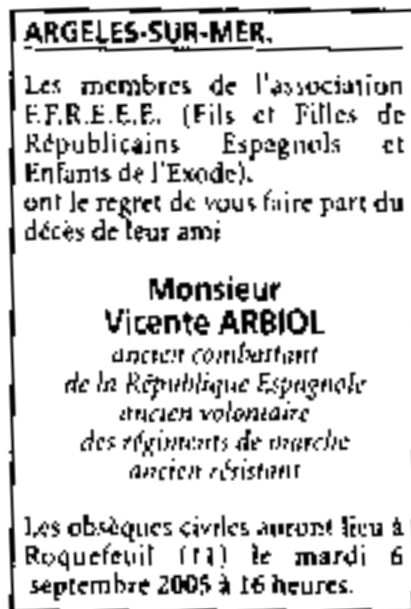
La prudència del bisbe de Perpinyà es va mantenir en el decurs de tota la guerra i no va ser fins a les acaballes, en territori català, que va autoritzar la publicació a *La Semaine Religieuse* d'una carta del bisbe de Girona, Josep Cartañà, on afirmava que «la guerra que manté l'Espanya nacionalista és veritablement una creuada». Monsenyor Bernard no hi va afegir cap comentari.⁽¹¹⁾

El bombardeig de Cervera

La guerra es va apropar a les comarques de Girona, primer en forma d'atacs aeris per part de l'aviació franquista des de les seves bases de Mallorca, l'Aragó i les terres de Ponent. Aquells avions tenien uns sistemes de llançament de les bombes molts primaris i això comportava el risc que algunes caiguessin en territori francès si es bombardejaven zones de frontera.

L'acció més greu i que provocà un reacció airada dels habitants dels PO va tenir lloc el 26 de maig de 1938, festa de l'Ascensió, sobre Cervera de la Marena.

Evidentment el veritable objectiu era l'estació de Portbou. Tampoc era la primera vegada que els avions «nacionals» violaven l'espai aeri francès. L'alcalde de la població fronterera, Julien Cluzel, havia demanat la presència d'una bateria de la DCA, ja

Una de les esqueles recentment publicades a *L'Indépendant* de combatents republicans que han restat per sempre a la Catalunya Nord.

que la més propera era a Banyuls. A 2/4 de 10 del vespre dos *hidres* de factura italiana sobrevolaren Cervera, perfectament identificable pel seu enllumenat, ja que Portbou restava a les fosques. Els avions deixaren caure més d'una dotzena de bombes que provocaren danys importants a les vies del ferrocarril, a l'estació internacional i un petit incendi en una vinya. Ningú no va prendre mal.

L'endemà el fet va ser qualificat pel prefecte com un «incident involuntari», el Govern protestà per la via diplomàtica i el president de la República francesa envià un taló de deu mil francs als damnificats. Es reforçaren les defenses i un vaixell de la Marina Nacional va ser present al port fins al final del conflicte.

Abans de la retirada

Aquests apunts de la Guerra Civil a les comarques de Girona des de la perspectiva de la Catalunya Nord s'aturen

abans de començar la retirada en el cru hivern de 1938-1939, que tingué un impacte encara viu en aquella part del país català.

Els records d'aquella tragèdia col·lectiva són presents en la societat dels PO, amb noms i cognoms que el pas inexorable del temps apaga. Però, puntualment, en les pàgines del fidel *L'Indépendant* es publiquen necrològiques de persones que s'enorgulleixen de considerar-se *anciens combattants de la République Espagnole*.

J. Víctor Gay és periodista.

- VILAR, Pierre. *1936, un front de mer populaire*. Retro du Roussillon. Perpinyà, 2006.
- BONET, Gerard. *Les Pyrénées Orientales dans la guerre 1939/1944*. Editions du Parc. Ecully, 1992.
- ROSINE, J. «50 ans d'histoire sommaire de l'industrialisation roussillonnaise», a la revista *Reflets du Roussillon*, núm. 32. 1960.
- FORCADA, Enric. «L'arribada del 39, o la Retirada vista i viscuda des de la Catalunya Nord», a *L'exili català. Noves aportacions*. Quaderns del Cercle, 22. Centre d'Estudis Històrics i Socials. Girona, 2006.
- BONET, Gerard. *L'Indépendant des Pyrénées Orientales. Un siècle d'histoire d'un quotidien, 1846-1950*. Publications de l'Olivier. Perpinyà, 2004.
- BROUSSE, Georges (1908-1945). Director de *L'Indépendant* els anys de la Guerra Civil. Fill gran del polític Emmanuel Brousse, dues vegades secretari d'estat. Durant l'ocupació alemanya (1942-1944) era el director general de la publicació. Detingut el març de 1944 per la seva participació a la resistència. Deportat al camp de concentració de Flossenbürg, fou executat l'abril de 1945, pocs dies abans del final de la guerra.
- BLANCHON, Jean-Louis. «La Cerdagne française face à l'expérience anarchiste de Puigcerdà (1936-1937)», a *Les Français et la Guerre d'Espagne*. Presses Universitaires de Perpignan, 2004.
- Ibidem.
- La Semaine Religieuse*, 11 setembre 1937, núm. 37.
- CADÉ, Michel. *Le clergé Roussillonnaise face à la Guerre d'Espagne*. Presses Universitaires de Perpignan, 2004.
- L'autor agraeix les facilitats donades per l'Arxiu Diocesà d'Elna-Perpinyà per realitzar aquesta part del treball.